

Zadarska primaljska škola od njezina osnutka 1820. do zatvaranja 1918. godine

Midwifery school in Zadar from its foundation in 1820 until closing down in 1918

Mirko Jamnicki Dojmi*

Sažetak

Zadarska primaljska škola utemeljena je 1820., a s radom započinje 1821. godine. Zasluga za tako davno otvaranje, koje čak 56 godina prethodi zagrebačkom Zemaljskom primaljskom učilištu, pripada tadašnjem protomediku Dalmacije, dr. Andriji Mosetigu. Prije otvaranja ove značajne zdravstveno-edukativne institucije u cijeloj pokrajini Dalmaciji radila je samo jedna izučena primalja. Školovanje babica u zadarskoj primaljskoj školi odvijalo se po načelima Zdravstvenog normativa istaknutog austro-ugarskog zdravstvenog i socijalnog reformatora dr. Gerharda van Swieten. Škola je, prema slobodnoj procjeni, u prvom, neprekidnom razdoblju svoga djelovanja do godine 1918. stručno osposobila oko 1100 – 1200 primalja, što je dokaz plodnog i ozbiljnog rada koji nije uvijek bio jednostavan, poglavito zbog nepismenosti pitomica i niskog stupnja njihove opće naobrazbe. Na Školi je teoriju i praksu primaljstva poučavala cijela plejada značajnih liječnika, a ravnatelji su joj po svojoj službenoj dužnosti uvijek bili protomedici Dalmacije ili pokrajinski zdravstveni izjavitelji. Oni su izravno svojom stručnošću, supervizorstvom i pedagoškim marom održali ugled i nastavu škole na visokoj razini. Po dolasku talijanske osvajačke vlasti godine 1918., zadarska Primaljska škola bila je zatvorena punih 30 godina.

Ključne riječi: povijest medicine, 19. i 20. stoljeće, primaljska škola, profesori primaljstva, učenice škole, udžbenici za primalje, Zadar

---

Summary

The Midwifery School in Zadar was founded in 1820 and started working in 1821, even 56 years before the Midwifery College in Zagreb. The merit for this early opening is owed to Dr Andrija Mosetig, the protomedico of Dalmatia of that period. Before the establishment of this remarkable medical and educational institution, there was only one trained midwife working in the whole region. The education of midwives in Zadar Midwifery school was based on the principles of «The Sanitary Standards» written by Dr Gerhard van Swieten, the Austro-Hungarian health and social reformer. During the first period which went on continuously until 1918, the school had trained approximately about 1100 – 1200 nurses. This is an evidence of how serious and efficient the school was, although the working conditions were not always convenient mainly because of the illiteracy of the students and the low level of their general education. There is a fascinating number of remarkable doctors who taught the theory and practice of midwifery. The principals in most cases were the protomedicos of Dalmatia (doing it in their official duties) or regional sanitary officials. Their skill, supervision and pedagogic ardour kept the school's reputation on high level throughout many decades. After the arrival of the Italian army in 1918 the Midwifery School in Zadar was close for the next thirty years.

Key words: history of medicine, 19th, 20th century, midwifery school, midwifery students, midwifery lecturers, midwifery textbooks, Zadar

Med Jad 2021;51(2):155-171

---

* Medicinska škola „Ante Kuzmanića“ u Zadru, Zadar (prim. Mirko Jamnicki Dojmi, dr. med.)

Adresa za dopisivanje / Correspondence address: prim. Mirko Jamnicki Dojmi, dr. med.; B. Krnarutića 6, 23000 Zadar.

E-mail: mjamnickidojmi@yahoo.com

Primljeno/Received 2021-02-02; Ispravljeno/Revised 2021-02-22; Prihvaćeno/Accepted 2021-03-09

Uvod

U bogatoj medicinskoj povijesti Zadra posebno mjesto imaju neki datumi koji mu osiguravaju primat na tlu Hrvatske. U Zadru se tako, još daleke 559. godine, otvara prvi (bizantski) hospital – ksenodohij; za vrijeme kratkotrajne francuske uprave 1806.-1811. otvara se prvi studij medicinskih znanosti na ovim prostorima; u zadarskoj bolnici primijenjena je prva eter-narkoza 11. ožujka 1847., nedugo nakon njezina otkrića u Bostonu, a 22. listopada 1878. utemeljena je prva organizacija Crvenoga križa u Hrvatskoj.

Godine 2020. navršilo se 200 godina od osnutka Primaljske škole u Zadru, a u studenom 2021. godine, obilježiti će se jubilej 200. obljetnice početka rada te iste škole koja je danas, u skladu s polivalentnim zdravstvenim kadrom koji školuje, prerasla u Medicinsku školu.

U proteklih 200 godina Zadar – u kojemu su se povijesne silnice iznimno snažno prelamale – i njegova Primaljska škola bili su sudbinski povezani. Liječnici koji su već u prošlom stoljeću korespondirali s europskim dosezima na zdravstvenom polju, bili su izvrsni odgajatelji brojnih naraštaja primalja koje do danas ukupno čine impozantan korpus od preko 2000 školovanih djelatnica. Da nije bilo nesretnog *rapallskog intermezza*, kada je Zadar otrgnut od matice zemlje i neprirodno pripojen Italiji, taj bi broj bio još veći, a zdravstveno-demografski učinak po hrvatski narod bolji i sretniji. Bez obzira na neslavni prekid koji je potrajao čitavih trideset godina (1918.-1948.), škola je u dugom vremenskom razdoblju iznjedrila specifičan kadar požrtvovanog medicinskog osoblja koji je po prirodi svoga plemenitog zvanja prvim sudionikom rađanja novih generacija, simbolom radosti i života. Zasiurno je taj kadar medicinskih djelatnica znatno utjecao na smanjenje visoke smrtnosti roditelja i novorođenčadi koji je vladao u doba prije otvaranja škole, umanjujući tako i posljedice po zdravlje djece i roditelja zbog nestručno obavljenih poroda kojima su dalmatinske žene bile prepuštene prije pojave školovanih primalja.

Kratke povijesne napomene

Od najstarijih vremena žena je trebala pomoć pri porođaju. Sama riječ porodništvo (lat. *obstetricio*) to kazuje, budući da *obsto* znači: pokraj stojim. U slobodnijem prijevodu, dakle: stojim kraj žene koja rađa i pomažem joj. Uspravnim čovjekovim stavom i razvojem mozga, porođaj je postao delikatan događaj, te se stoga mora odvijati prema pravilima porođajnog mehanizma i uvijek predstavljati stanoviti rizik. U početku pomoć pri porođaju, po načelu solidarnosti,

pružaju uglavnom žene, ali u slučajevima kada je potrebna veća snaga, u pomoć priskaču i muškarci. Pomoć pri porođaju u drevnim kulturama, osim svrsishodnih radnji uključuje i radnje koje se temelje na mističkim vjerovanjima. Tako je pronađena plastika iz kamenog doba koja prikazuje kako jelen prekoračuje trudnicu ili roditelju koja leži na tlu. Vjerojatno se radilo o predodžbi da jelen svoju snagu odašilje iscrpljenoj trudnici i tako joj pomaže pri rađanju. To se kao običaj zadržalo i do danas kod nekih naroda (primjerice, Estonaca), pa muž prekoračuje roditelju ako joj trudovi oslabe.¹

Tako trudnoća, porod i uopće porodništvo drevnih kultura u shvaćanjima starih Egipćana, Sumerana, Asiraca, Židova, Indijaca, Kineza i dr. tvore konglomerat mističnih predodžbi, polipragmatizacije i svrsishodnih praktičnih postupaka ovjetrovjenih empirijom.

Povijesno gledajući, veliki korak naprijed u razvoju porodništva donosi naučavanje starih Grka, a osobito su važni prinosi aleksandrijske škole. Grčki liječnik Herofil prvi opisuje ovarije i tube, a pokrete plodova ne objašnjava djelovanjem pneume, već ih drži posljedicom živčane aktivnosti. Herofil poznaje i tijesnu zdjelicu i atoniju maternice. Bio je vješt i odvažan praktičar, a napisao je i udžbenik za primalje. Najveći grčki porodničar bio je Soran iz Efeza koji je djelovao u Rimu.² U staroj Grčkoj i Rimu zanimanje primalje bilo je na cijeni. Prisjetimo se Sokratove majke Fenarete koja je bila primalja, a sam je Sokrat svoju metodu poučavanja nazvao majeutika, što znači primaljsko umijeće, u kojem se u pomno vođenom razgovoru dolazi do ispravnih zaključaka, baš kao što se u stručno vođenom porođaju na svijet iznosi živo i neozlijeđeno dijete. Grčka primalja Metrodora napisala je posebnu raspravu o ženskim bolestima. Kod nas je u Vranjicu kraj Solinu nađen nadgrobni natpis (*stela funeraria*) primalje Elije Sotere iz I. stoljeća.³ Drži se kako je najvjerojatnije bila grčka oslobođenica (Sotera na grčkom znači spasiteljica), a umrla je u dobi od 35 godina.⁴

U općem zastoju znanosti u srednjem vijeku, svijetla je točka glasovita medicinska škola u Salernu (IX. st.) gdje glasovita *Mulier Salernitana Trotula* osniva primaljsku školu u kojoj sama podučava buduće primalje, te piše i objavljuje stručna djela. Novi zamah porodništva smješta se u Pariz šesnaestoga stoljeća, gdje se tamošnje primalje staleški organiziraju, te osnivaju roditeljske škole. Istaknuta primalja *Louise Bourgeois* uvodi redovitu obuku i polaganje ispita za pitomice škole. Istim putem nastavlja njezina kći i brojne im učenice.⁵

Položaj žene u društvu toga doba bio je nezavidan. S jedne strane žena djeluje na područjima koja su joj tradicionalno bliska: pruža pomoć pri porođaju, podiže

i njeguje djecu i bolesnike, ali s druge strane bitno je zakinjuta, jer joj nije omogućen pristup ni općem ni stručnom obrazovanju. Stručno se mogla donekle obrazovati samo ako ju je netko podupirao, ali gotovo nikada tako kako je to bilo omogućeno muškarcu. Držalo se i da je primaljski poziv nedostojan za muškarce, pa su u nekim dijelovima Europe muškarce čak kažnjavali za takvu djelatnost. Ipak muškarac pomaže u slučajevima kada je za to bila potrebna veća fizička snaga.

Prvu katedru za primaljstvo u Njemačkoj osniva Johann Georg Roederer u Göttingenu 1751. godine, gdje je ujedno i prvi profesor porodništva, a dvije godine kasnije piše udžbenik iz porodništava na latinskom jeziku.⁶

U Habsburškoj Monarhiji javno zdravstvo doživljava svojevrsan preporod dolaskom istaknutog zdravstvenog i socijalnog reformatora Gerharda van Swieten (1700.-1772.). Njegov zdravstveni zakon – *Constitutio normativa rei sanitatis* protezao se na sve habsburške zemlje, pa tako i na Sloveniju i Hrvatsku. U njemu je dana primjerna pozornost školovanju i radu primalja. Zdravstveni normativ je tako, između ostaloga, propisivao da svaka primalja mora položiti ispit pred županijskim liječnikom i potom ishoditi dozvolu za rad od županije kojoj pripada. Bilo je to doba prosvijećenog apsolutizma i van Swieten u tom duhu osniva znamenitu "bečku medicinsku školu", a primaljsku školu u Beču otvara 1754. godine.⁷ U Ljubljani i Celovcu (danas Klagenfurt) babičke škole otvaraju se istodobno kad i škola u Beču, dok se u Trstu babička škola otvara 1816. godine. U Zadru, kao što smo već rekli, babička škola osniva se 1820. godine⁸ a s radom počinje godinu dana kasnije, dok se u Zagrebu Zemaljsko primaljsko učilište otvara 1877., ponajviše zaslugom agilnog liječnika Ante Schwarz.⁹

Prvi udžbenik iz primaljstva koji je objavljen u Hrvatskoj – *Kratek navuk od meštrije pupkorezne* - napisao je godine 1777. belgijski Luksemburžanin Ivan Krstitelj Lalangue, varaždinski fizik i predvodnik zdravstvenoga prosvjetiteljstva i medicinske književnosti u Hrvatskoj.^{10,11,12}

Treba pripomenuti da je u Rijeci već 1786. godine osnovana babička škola, no ona nije odgovarala van Swietenovu zdravstvenom normativu. Nije bila državna škola, već općinska, a i prekinula je s radom nekoliko godina nakon što je utemeljena (1799.) Stoga se babička škola u Zadru doista može smatrati najstarijim državnim primaljskim učilištem u Hrvatskoj.¹³ Važno je to što se na zadarskoj primaljskoj školi od samog početka predavalo na hrvatskom jeziku, iako je uredovni jezik bio talijanski.

Prilike u Dalmaciji uoči otvaranja primaljske škole

Nakon kratkotrajne francuske uprave (1806.-1813.) u drugom desetljeću XIX. stoljeća, Dalmacija po drugi put dolazi pod vlast Austrije. Iako je francuska uprava nastojala unaprijediti stanje u pokrajini, primjerice podizanjem škola i izgradnjom cesta, razdoblje od osam godina bilo je prekratko za neki osjetniji socijalno-ekonomski i kulturno-tehnički boljitak. Gospodarski je Dalmacija bila gotovo na dnu, narod više gladan nego sit i u svakom pogledu zapušten. Hrvatski građanski stalež u Dalmaciji u takvim okolnostima nije ni postojao. Osim što je velik postotak pučanstva bio nepismen, Austrija je namjerno nametala talijanski jezik, kako bi hrvatski puk lakše držala u podređenom položaju i tako što dulje odložila početak narodnog samoosvještenja. To je doba Metternichova reakcionarnog upravljanja temeljenog na policijskoj cenzuri, špijunaži i represiji za svaki pokušaj pobune. Stoga društveni i kulturno-politički život autohtonoga stanovništva nije ni postojao: dalmatinska Hrvatska je u svakom smislu vegetirala.¹⁴

Osnutak i rad škole

U to vrijeme kada su u Dalmaciji socijalno-ekonomske prilike bile vrlo teške, morbiditet i mortalitet stanovništva zasigurno je bio vrlo visok, pa i smrtnost roditelja i novorođenčadi zbog nedostatka stručne pomoći pri porođaju i babinjama. Ti važni javno-zdravstveni i vitalno-statistički parametri u to se doba u nas sustavno još nisu bilježili, ali znamo, npr., da je nepuno stoljeće nakon toga, dakle početkom 20. stoljeća, smrtnost dojenčadi (djece u prvoj godini života) iznosila skoro jednu trećinu ukupnoga mortaliteta, a od 0 do 5 godina umiralo je nešto više od 30-50% djece!¹⁵

Tadašnjem državnom savjetniku i protomediku Dalmacije dr. Andriji Mosešiću više je nego razvidno kako se nešto hitno mora poduzeti da bi se ovi loši vitalni parametri poboljšali. Stoga pokreće pitanje osnutka babičke škole za pokrajinu Dalmaciju, koja bi bila smještena u Zadru. U tu svrhu 14. veljače 1818. vlastima u Beču upućuje dopis u kojem se detaljno i stručno obrazlaže potreba za žurnim otvaranjem primaljske škole.^{16,17}

Između ostalog dr. Mosešić navodi kako je u to vrijeme u cijeloj pokrajini Dalmaciji postojala samo jedna školovana primalja koja je živjela i radila u Kotoru. Žene diljem Dalmacije rađale su djecu bez stručne pomoći, uz asistenciju starijih žena ili neobrazovanih i praznovjernih nadriprimalja. Dakle,

školovanih babica uopće nema, a liječnici - uz to što ih je vrlo malo – uglavnom nemaju dovoljno znanja ni umijeća u vođenju porođaja.¹⁸

Poznati francuski liječnik i prirodoslovac Baltazar Hacquet koji je koncem 18. stoljeća nekoliko puta obišao naše krajeve, a kao porodničar osobito se zanimao za život žene i uvjete pod kojima one rađaju, negativno se izrazio o odnosu najbliže okoline spram roditelja, a za nadriprimalje drži da prednjače u predrasudama i praznovjerju.¹⁹

"Žene stare prljave, sasvim prilične Makbetovim vješticam, pohagjaju ne samo roditelje, već i ostale bolesnike. Što je više gadno ono što ta stara baba nareguje, to više onaj od Boga zapušteni narod njoj vjeruje". Tako o prilikama i praznovjerju na našem selu piše dr. Nikola Lalić 1903. godine u svom članku *O važnosti primalje*.²⁰

U svom dopisu vlastima dr. Mosetig predlaže smještaj primaljske škole u tadašnju zadarsku civilnu bolnicu. U tu bi se svrhu osigurao odjel s 12 kreveta za roditelje, a siromašnim učenicama davala bi se potpora od 100 fiorina godišnje. Država i općine stipendirale bi svoje učenice, a ove bi se, nakon uspješno položenih ispita, vraćale u kraj iz kojega su potekle. Profesorova godišnja plaća iznosila bi 600 fiorina, te bi ukupno novootvorena babička škola državu stajala godišnje 1500 fiorina.

Konačno je odluku o osnivanju primaljske škole u Zadru, ne baš previše ažurno, potpisao 31. listopada 1820. austrijski car Franjo I. (Slika 1). U dopisu pokrajinskoj vladi u Zadru naređuje se da se 17. ožujka 1821. u Zadru održi natječaj za katedru profesora primaljstva, s tim da se privremeno za voditelja katedre postavlja dr. Giuseppe Dall'Oro, poznati profesor kirurgije, anatomije i primaljstva na bivšoj Medicinsko-kirurškoj školi u Zadru, koja je djelovala za kratkotrajne francuske uprave u Dalmaciji. Propisano je da liječnici koji se budu natjecali za mjesto profesora na katedri moraju solidno vladati talijanskim i hrvatskim (ilirskim) jezikom, jer će se tečaj održavati na oba jezika. Tečaj bi trajao 8 mjeseci (dva semestra), a državnih stipendistica bilo bi 12, po 3 iz svakoga kotara (Zadar, Split, Dubrovnik, Kotor). Nakon završetka školovanja državne stipendistice bile bi dužne raditi u mjestima u koja ih uputi dalmatinska vlada, općinske bi se vraćale u svoju općinu, a privatne, dakle one školovane o vlastitu trošku, mogle bi prema osobnom nahodaženju same birati mjesto u kojem će raditi. Stipendistice su morale biti zdrave, snažne, izdržljive žene a starosna im dob nije smjela prelaziti 40 godina.²¹

RACCOLTA
DELLE
LEGGI ED ORDINANZE
DELL'ANNO
1821
PER LA
DALMAZIA.

Z A R A ,

Coì tipi di Antonio-Luigi Battara

1834.

(N. 3.)

STABILIMENTO della scuola teorico-pratico di
ostetricia in Zara.

Sua Maestà I. R. A. si è degnata di accordare, con clementissima risoluzione del 31 ottobre anno passato, comunicata al governo con decreto dell'eccelsa cesareo regia aulica commissione degli studi di data 30 novembre anno passato n. 7624-725, che sia fissata una stabile scuola teorico pratica di ostetricia in Zara col posto d'un professore, a cui è annesso l'annuo appuntamento di fiorini 600.

Circolare del Governo 9 gennaio
1821 n. 26-4.

Slika 1. Potvrda o osnivanju primaljske škole u Zadru, 31. listopada 1820.

(Izvor: Znanstvena knjižnica Zadar)

Picture 1 Charter of the Midwifery School in Zadar of 31 October 1820

(Source: Scientific Library Zadar)

Smještaj polaznica i pravila rada škole

Prvi predavač primaljstva u novootvorenoj školi bio je navedeni dr. Giuseppe Dall'Oro kojega je još 1807. generalni providur Dalmacije Vincenzo Dandolo imenovao profesorom anatomije i kirurgije na zadarskom liceju, a poslije 1810., kada je licej bio pretvoren u tzv. Centralnu medicinsku školu (u rangu fakulteta), predavao je i primaljstvo. Već tada se istaknuo kao vrstan predavač i stručnjak. Na primaljskoj školi predavao je od 1821. do 1827. godine.²²

U školi se nisu predavali općeobrazovni predmeti, već samo struka. Protomedik Dalmacije, odnosno pokrajinski zdravstveni izvijestitelj, po službenoj dužnosti bio je ujedno i ravnateljem škole.

Polaznice škole bile su smještene u nekoliko prostorija stare civilne bolnice i tijekom obuke bile su podijeljene u dvije grupe: teoretsku i praktičnu. Prve su pohađale nastavu iz teorije, a druge su nakon položenog ispita iz teorije obavljale praktičnu obuku u rodilištu. Bilo im je dopušteno kretati se i zadržavati isključivo u rodilištu, te su uvijek morale biti na dispoziciji roditeljama i babinjačama. Bile su zadužene i za red, čistoću i posluživanje. Kućni red strogo je zabranjivao pristup u prostorije rodilišta nepozvanim i nestručnim licima. Poduka je trajala jedan sat dnevno, pet dana u tjednu. Nakon uspješno obavljene prakse, pitomice škole dobivale su diplomu na pergamentu velikog formata.²³

Godine 1825. vlada izdaje naredbu po kojoj se pri krštenju novorođenčeta u matičnu knjigu rođenih, obvezno mora upisati i ime babice koja je pomagala pri porodu. Bio je to, zacijelo, jedan od djelatovnijih načina da se malo po malo istisne rad neškolovanih starijih primalja i nadriprimalja.²⁴

Nakon dr. Mosegiga, za novog protomedika Dalmacije postavljen je dr. Josip Drčić. Rođen je u Zagrebu, a studij medicine završio je u Beču 1820. godine. Samo šest godina po završetku studija promaknut je na visoku i odgovornu funkciju protomedika Dalmacije, a nakon pet godina na još višu: izabran je za mletačkog protomedika. Kao ravnatelj primaljske škole sastavio je *Privremenu uredbu za primaljsku školu u Zadru* koju je gotovo u cijelosti potvrdila Carska i kraljevska Dvorska komisija za nastavu 1833., te predložio i napisao službenu prisegu koju je polagao svaki novoimenovani profesor primaljstva na istoj školi.²⁵

Uredbom su se predviđala brojna pravila kojih se škola u svom radu morala pridržavati. Zanimljivo je navesti ona koja su se odnosila na pitomice škole. Pravila su nalagala da su se na školovanje mogle primati i udane i neudane ženske osobe, bilo na vlastiti ili na državni trošak. Morale su znati dobro čitati i

pisati, biti solidnog ponašanja, te su pri dolasku na školovanje morale biti uspješno vakcinirane (radi se o cjepivu protiv velikih boginja, koje se, nakon Jennerovog otkrića godine 1796., vrlo rano, već od 1801., primjenjivalo u Zadru). One koje bi se školovale o državnim trošku, morale su obećati da će bar tri godine raditi u mjestu koje im odredi država. Poduka iz teorije trajala je jedan, a iz prakse dva semestra. Teorija se učila i uključivala je i vježbe na fantomima koji su napravljeni u Italiji od jelenje kože („*pelle di dante*“), ali isto tako i na mrtvim ženama i mrtvoj djeci. Praksa se održavala u sobama porodilja. Nijedna pitomica nije mogla pristupiti polaganju praktičnoga ispita prije nego što uredno položi teoretski semestralni ispit. Kliničko predavanje trajalo je jedan sat i odvijalo se tijekom jutra uz krevet roditelje. U slučaju težeg porođaja, bilo je potrebno na jasan i dostupan način ponoviti svu teoriju vezanu s primjerima takva porođaja. Ispiti su se održavali na koncu svakog semestra, i ako ih je uspješno položila, pitomica se nakon dva mjeseca mogla podvrgnuti završnom ispitu (tzv. rigorozu). Ispitivanje je obavljao profesor u prisustvu ravnatelja, ali pravo ispitivanja imao je i kotarski liječnik. Pitanja su se formulirala tako da učenica može pokazati svoje puno znanje o predmetu, a odgovori su se vrednovali ocjenama: vrlo dobar, dobar, dovoljan i slab. Prije nego što pristupi završnom ispitu učenica je pred ostalim pitomicama-kandidatkinjama morala pokazati svoje znanje i sposobnost na fantomu i mrtvoj ženi. Ako tu ne bi zadovoljila, ne bi mogla pristupiti rigorozu. Ispitivanje je obuhvaćalo cijelo teoretsko i praktično znanje iz primaljstva. Ako bi jedan od ispitivača kandidatkinju ocijenio negativno, ona bi ponovno bila upućena na polaganje. Ako bi pak sva tri ispitivača znanje učenice ocijenilo negativno, ona bi automatski gubila pravo na daljnje školovanje. Diploma ispisana na pergamentu nosila je pečat Zavoda i bila je punovrijedan dokument na teritoriju cijele države. Prilikom primanja diplome polagala se prisega.²⁶

Profesora Dall'Ora 1828. zamjenjuje mladi dubrovački liječnik Marko Hajtilović koji je profesorom izabran na prvom javno objavljenom natječaju. M. Hajtilović predaje primaljstvo do konca 1831. kada ga privremeno mijenja općinski i kotarski kirurg dr. Josip Bernt.

S kadrom koji se školovao bilo je problema. Iako su kotarski poglavari na tečaj primaljstva nastojali upućivati najinteligentnije i najsposobnije djevojke iz svojih sredina – buduće primalje bile su gotovo bez ikakve naobrazbe i uglavnom nepismene. Stoga bi brzo zaboravljale naučeno, a talijanski koji je bio uredovni jezik u to vrijeme nisu poznavale. Dakako da se zbog toga predavalo i ispitivalo samo na hrvatskom jeziku. Godine 1834. Carska i kraljevska Dvorska komisija za nastavu

postavlja uvjet da se na tečaj mogu primati samo pismene djevojke,²⁷ no to će još za dugo vremena, sve do početka dvadesetoga stoljeća, ostati utopijom.

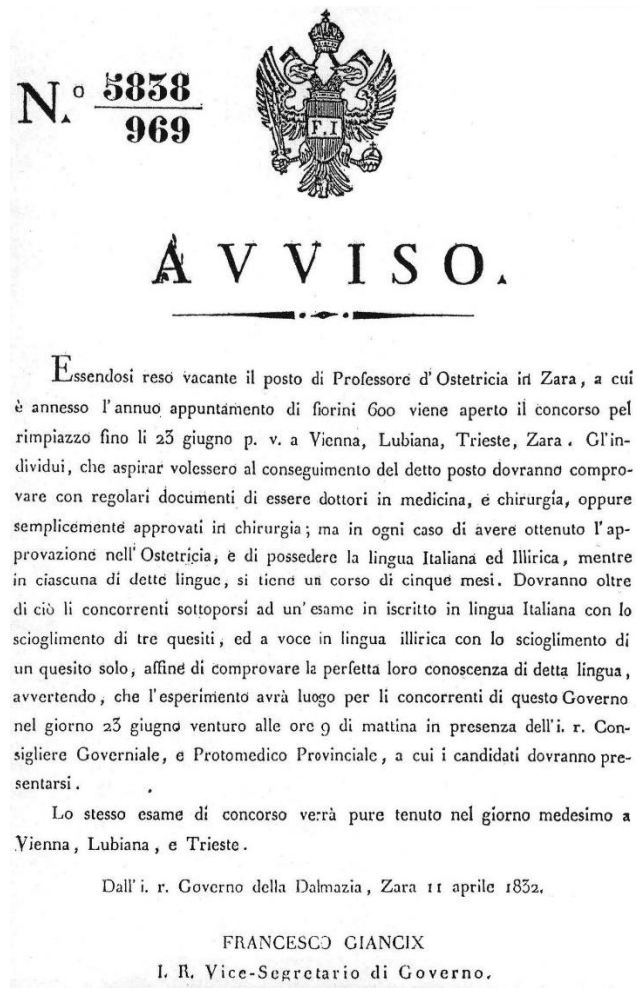
Unatoč svemu napredak je bio zamjetan. Tako su godine 1836. samo u Zadru i njegovoj bližjoj okolici već radile 34 primalje. Ostao je i dalje problem seoskih sredina, pa je dalmatinska vlada u natječajnim oglasima nudila i posebnu potporu od 30-40 fiorina godišnje za učenice sa sela. Budući da ni to nije osobito pomoglo, tadašnji protomedik dr. Franjo Weber obavijestio je kotarska poglavarstva da na školovanje šalju isključivo učenice iz onih mjesta u kojima nema izučenih primalja.²⁸

Mr. Ante Kuzmanić i dr. Domenik Marcocchia

Na novi natječaj za profesora škole (Slika 2), raspisan u travnju 1832., prijavilo se pet kandidata, među kojima se najviše istaknuo mr. Ante Kuzmanić. Pismeni ispit polagao je na talijanskom, a usmeni na hrvatskom jeziku. Predsjednik ispitnog povjerenstva bio mu je tadašnji protomedik Dalmacije, dr. Franjo Weber. Sveukupna ocjena za teoretsko i praktično znanje koje je Kuzmanić pokazao na ispitu glasilo je „*prima con eminenza*“, a zapisnik o polaganju potpisao je protomedik osobno.²⁹ No, iako je Kuzmanić polučio najbolju ocjenu na natječaju (Slika 3), profesorom katedre teoretskog i praktičnog primaljstva imenovan je tek početkom 1834. Ante Kuzmanić, koji je rođen 12. lipnja 1807. u splitskom predgrađu Lučac³⁰ studirao je medicinske nauke u Beču, ali ih nije dovršio, već se sa stečenom diplomom "magistra primaljstva i vidarstva" vratio u Dalmaciju. S nepunih 27 godina, dakle, postaje profesorom na primaljskoj školi i taj će posao obavljati čitava dva desetljeća. No, Kuzmanić je osim toga i prosvjetitelj, jedna od stožernih figura hrvatskog narodnog preporoda, publicist, pokretač i urednik nekoliko književno-poučnih, političkih i stručnih listova, u prvom redu njegova publicističkog prvijenca, tjednog magazina *Zora Dalmatinske*, čiji prvi broj izlazi 1. siječnja 1844. godine. Kao čovjek gotovo sveznadarskog duha i usmjerenja, trsio se da svoj profesionalni posao obavlja na visokoj stručnoj razini, ali isto tako i da realizira i svoje preporodne ideje, tvrdokorno nastojeći da se hrvatski jezik prihvati u njegovoj najčišćoj tradicionalnoj varijanti – tzv. štokavskoj ikavici.³¹

Nakon dr. Franje Webera, za protomedika Dalmacije (a time ujedno i ravnatelja Primaljske škole) 1838. godine postavljen je istaknuti talijanski liječnik (rodom iz Udina) Guglielmo (Vilim) Menis. Medicinski fakultet završio je u Padovi, a radio je u nekoliko gradova na našoj obali (Budva, Dubrovnik), te na otoku Krku. Na medicinskom kongresu u

francuskom gradu Toulonu 1851. godine dao je svoj prinos u razmatranju suzbijanja zaraznih bolesti i uspostavljanja karantene. Autor je knjige „*Il mare Adriatico*“.³²

Slika 2. Natječaj za upražnjeno mjesto profesora Primaljske škole u Zadru, godine 1832.

(Izvor: Znanstvena knjižnica Zadar)

Picture 2 Teacher vacancy advertisement at the Midwifery School of Zadar in 1832

(Source: Scientific Library Zadar)

Kuzmanić se upinjao da što više podigne razinu učenja i svladavanja obveznog teoretskog i praktičnog gradiva pitomica škole, ali se i sam tužio da su polaznice škole većinom nepismene i bez elementarnoga znanja. Tih godina, međutim, i broj je porođaja u rodilištu vrlo mali i rijetko prebacuje brojku od 50. U oskudici udžbenika za primalje, Kuzmanić se u poznijim godinama prihvatio pisanja priručnika – bio je to, nakon Lalangueova, drugi priručnik za babice na hrvatskom jeziku, a što je osobito značajno, opskrbio ga je malim rječnikom medicinskog nazivlja i narodnih riječi.

superficialità, e confusione d'idee. Vi si scorge l'erronea idea, qualmente. Dai soli movimenti violenti del feto nascerà potesse la rottura dell'utero, e che detta rottura nasca nei primi mesi della gravidanza. Esposti in egual guisa superficiali, e senza criterio i sintomi e le cause del male in discorso, egli passa ad esporre gli ajuti da prestarsi, lo che viene da esso lui esposto con consimili difetti, dove in comprova delle idee poco ben ordinate si scorge l'aperto: che nella perfetta lacerazione dell'utero convenga fare l'operazione cesarea, confondendo in tale guisa questa operazione colla gastrotomia. Valutato tutto il qui esposto, opinia il sottoscritto competera al Picot anche in riguardo di questo quesito la classe III^{ma} seconda).

Quesito III°. Esaminando lo scioglimento offerto dal Picot riguardo a questo quesito, si scorgono le indicazioni sufficientemente esposte, meno la prima, giacché la vita del feto costituisce una condizione sine qua non, ed in difetto della quale non conviene giammai intraprendere l'operazione, circostanza di cui il candidato avrebbe dovuto far menzione, né si accenna la possibilità del parto anche dopo la morte della genitrice, qualora tutto è ben disposto per effettuarlo. Nulla parola egli fa delle difformità delle ossa, delle escrescenze ed ostacoli organico-mecanici nelle parti tenere dell'utero o della vagina, nonché dell'ernia dell'utero prolapsa. Parlando alla descrizione dell'operazione, nulla parla di preparativi, e nell'enumerazione degli istrumenti occorrenti egli incorse nell'errore, che vi si abbisogna due bisturi convessi. L'impiego degli assistenti oltre di ciò è mal disposto; il taglio abdominale mal descritto; sicché dopo l'incisione dell'utero egli passò tosto a cavarne il feto, senza aver pria inciso le membrane in cui questi è contenuto. Finalmente egli suggerisce la cucitura cruenta degli intestamenti, comprendendovi persino i muscoli, ed il peritoneo. Librato quanto si viene ad esporre, il Picot anche in riguardo a questo quesito non si promerito se non se la classe III^{ma} seconda. Lo stile e dicitura sono fiacchi, inordinati, abozzi; il linguaggio e la sintassi, nonché l'ortografia pieni di errori; l'ordine logico nullo; la confusione di idee, per mancanza di genuini primj, molta.

4. Antonio Cusmanich.

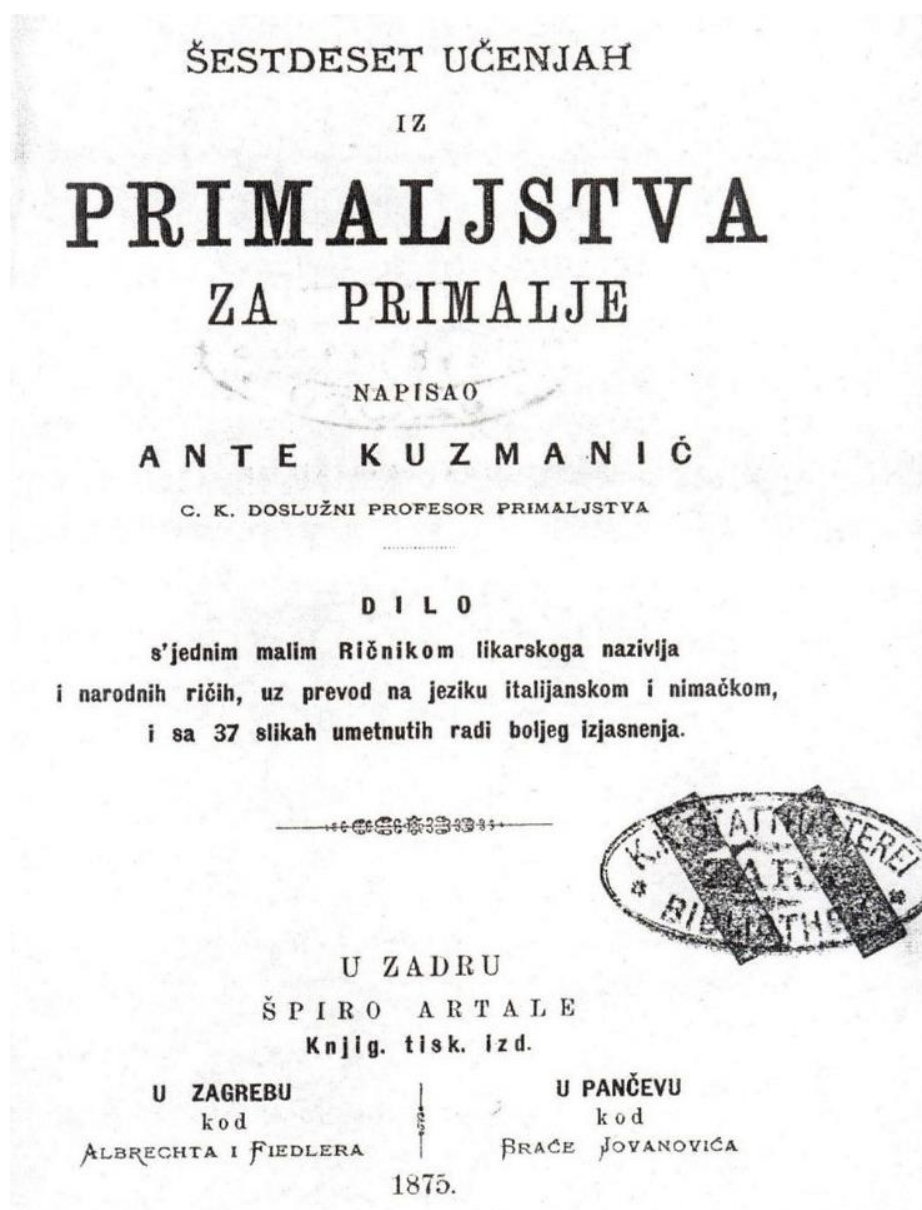
Quesito I^{mo}. Il Cusmanich ha colpito bensì a sufficienza l'oggetto, ed ha esposto in buon ordine, e con bastante chiarezza se la parte anatomica, quanto fisiologica del quesito. Incorse però egli presso a poco nelle medesime mancanze, le quali sono esposte nella censura del presente quesito relativamente al Bernt. Particolarmente egli fa desiderare maggiori lumi in riguardo alla cortezza del funicolo ombelicale, non precisando come ed in quale epoca veramente tale di lui difetto possa riuscire micidiale pel feto. Troppo decisamente egli fissa la sede delle acque dell'uovo fra l'annio, ed il corion. Nulladimeno egli ha dimostrato di conoscere bene l'argomento, e di avere più tosto delle cognizioni teoriche, che pratica. Per tutto ciò il sottoscritto lo reputa meritevole della classe I^{ma} prima.

Slika 3. Recenzija i mišljenje protomedika Dalmacije dr. Franje Webera o uspjehu natjecatelja mr. Ante Kuzmanića, 12. kolovoza 1832. godine (Izvor: HR-DAZD)

Picture 3 Review and opinion of Dr Franjo Weber, the surgeon general of Dalmatia of applicant Ante Kuzmanić, August 12, 1832 (Source: HR-DAZD)

Svoju knjigu Kuzmanić posvećuje tadašnjem c. k. namjesničkom vijećniku, pokrajinskom izvjestitelju i ravnatelju primaljske škole dr. Mihovilu Milkoviću, a gotovo cijeli predgovor autora odnosi se na njegov trud u traganju za adekvatnim stručnim izrazima na hrvatskom jeziku.³³ Sam priručnik nije bio na visini onodobnih znanstvenih spoznaja, jer Kuzmanić zbog opsežne preporodne djelatnosti nije stizao pratiti nova dostignuća na profesionalnom polju, ali je njegov *Mali ričnik likarskog nazivlja i narodnih ričih* važan miljokaz hrvatske medicinske leksikografije (Slika 4).³⁴

Jedan od problema bilo je i povremeno nedolično ponašanje pitomica škole. Iako su one mahom dolazile iz strogo patrijarhalnih sredina, nisu se sve ophodile u skladu s onodobnim moralnim načelima. Bilo je među njima i onih koje su kršile pravila ćudoređa ili su pak napuštale učilište (bježale iz njega, kako stoji u arhivskim spisima) zbog zaruka ili udaje. Zbog nećudorednog ispada jedne neudane primalje u Rabu godine 1857., digla se velika prašina i pojavila se dvojba o daljnjem primanju neudanih babica na učilište. Odlučeno je ipak da se ubuduće na školu primaju i neudane pitomice, ali ne mlađe od 25 godina.

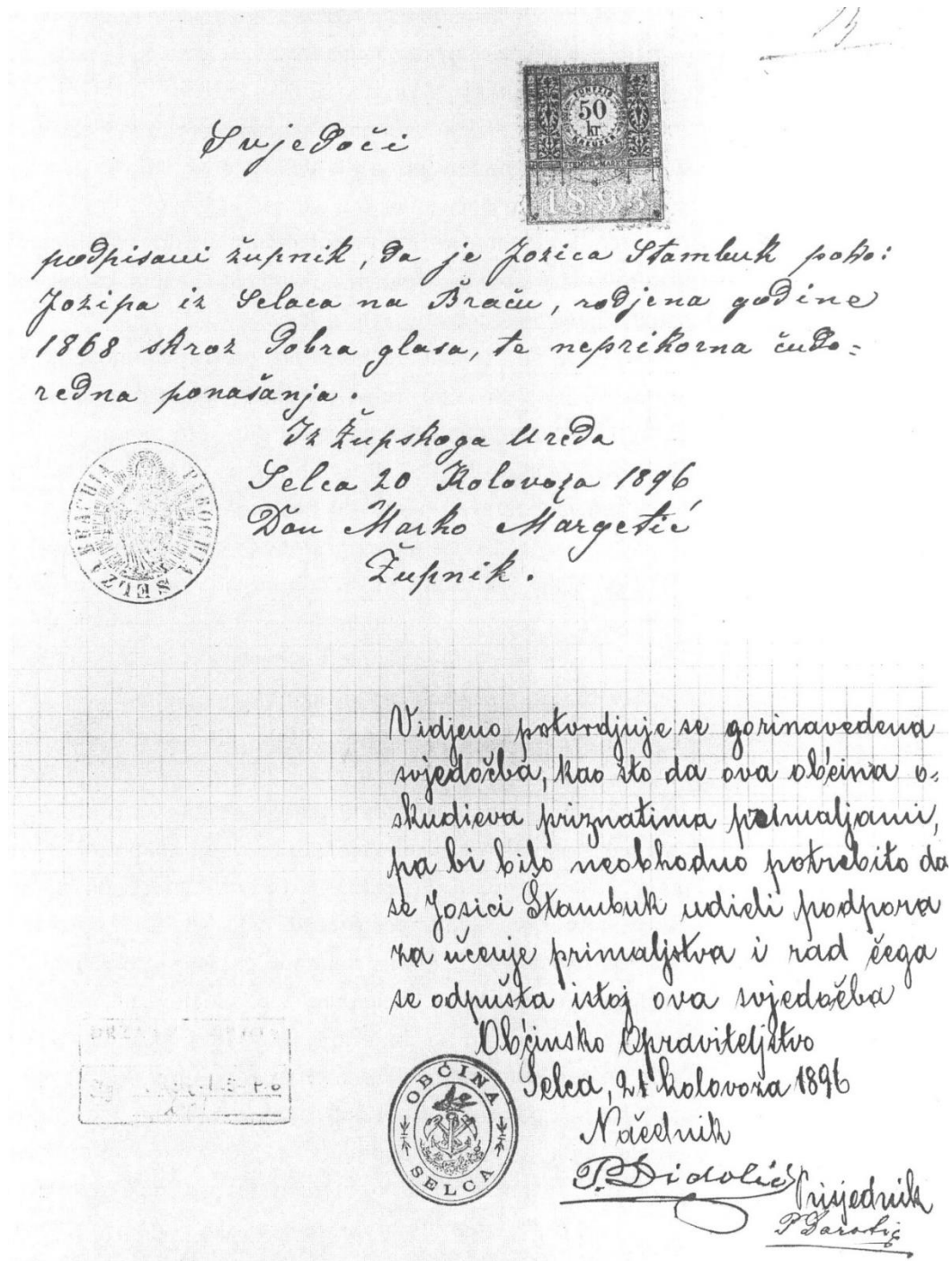

Slika 4. Naslovnica udžbenika za primalje mr. Ante Kuzmanića
(Izvor: Znanstvena knjižnica Zadar)
Picture 4 Cover of the textbook for midwives by mr. Ante Kuzmanić
(Source: Scientific Library Zadar)

Smatralo se da je to životna dob kada djevojke postaju zrelije i mogu obuzdati svoje porive, te neće olako kompromitirati svoj društveni položaj. Sve su one, dakako, prilikom podnošenja molbi za upis u školu, morale priložiti i "svjedodžbu dobrog ponašanja izdanu od dotičnog župnika i potvrđenu od općinskog Upraviteljstva" (Slika 5).³⁵

Nakon Kuzmanićeve odlaska s učilišta 1854., kratko vrijeme katedru je preuzeo suplent dr. Franjo Danilo. Na službeno raspisani natječaj za stalnog profesora učilišta prijavilo se čak devet kandidata s potrebnim kvalifikacijama. Prema novim propozicijama, oni više nisu morali polagati ispit, već se nadležnim vlastima u Beču predlagao najsposobniji među njima.

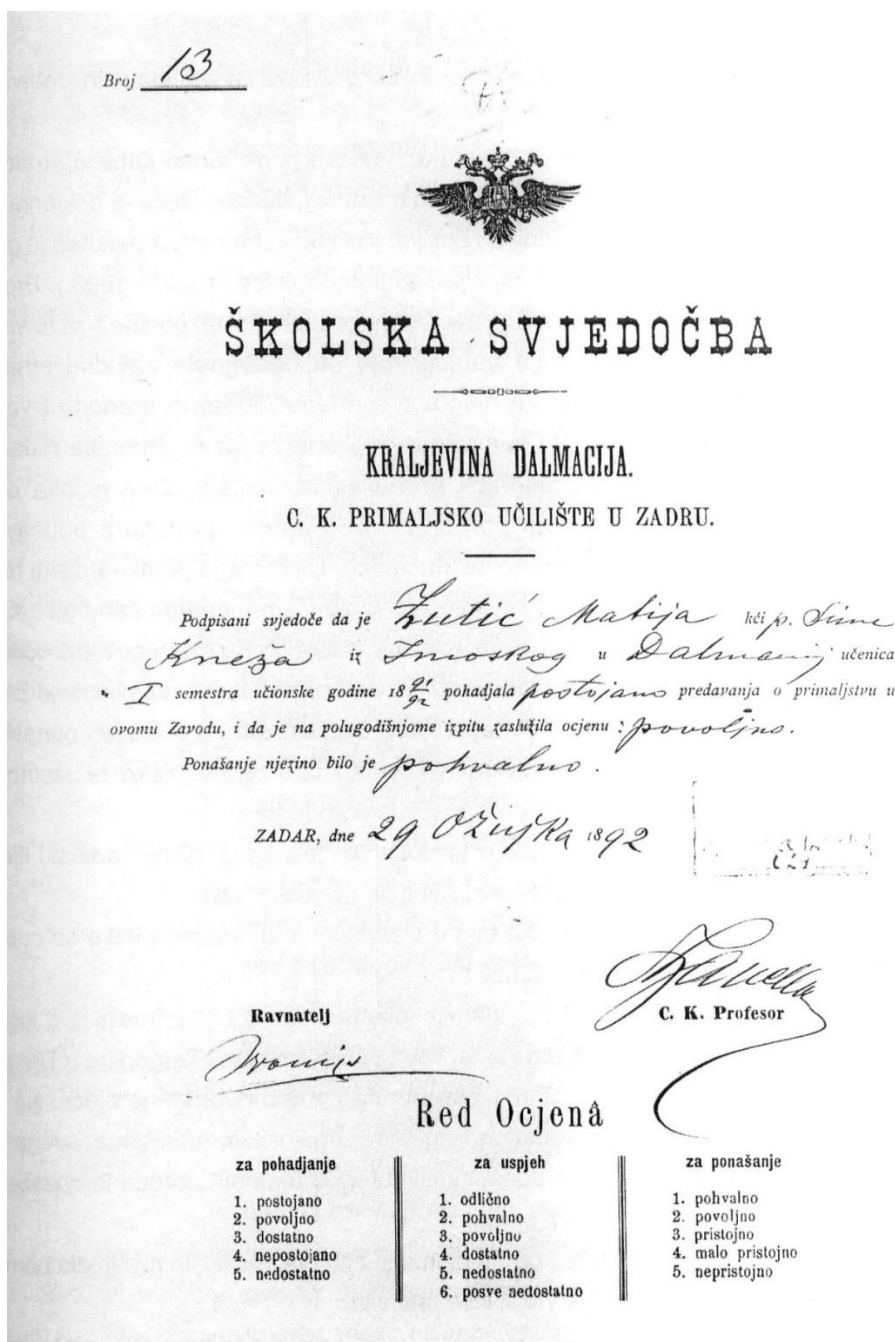
Slika 5. Svjedodžba o dobrom ponašanju, potvrđena od mjesnog župnika i općinskog upraviteljstva (Izvor: HR-DAZD)

Picture 5 Certificate of good behaviour verified by the local parish and municipality (Source: HR-DAZD)

Izbor je pao na dr. Domenika Marcocchiju pl. Marcaini, rođenoga Splitsanina. Dr. Marcocchia je započeo s radom na školi početkom 1855. Diplomirao je u Padovi 1850. godine, s inauguralnom disertacijom iz tzv. „mljetske bolesti“, zvanom i „mal de Meleda“ (autohtona recesivno nasljedna palmoplantarna keratodermija), a u Beču je studirao kirurgiju i primaljstvo, te, što je za onodobne prilike bilo iznimno važno, pohađao i tečaj iz epidemiologije. U to se vrijeme

jednosatna dnevna nastava pokazala nedovoljnom, pa je uveden dodatni sat. Otada se nastava održavala jedan sat ujutro i jedan sat poslije podne.³⁶

Iako su se trebala održavati dvojezično (talijanski - hrvatski), predavanja su se i dalje, kao što je već rečeno, gotovo isključivo održavala na ilirskom (hrvatskom) jeziku, a od 1862. godine diplome i školska uvjerenja izdavale su se na materinskom jeziku (Slika 6).

Slika 6. Primjerak jedne polugodišnje svjedodžbe iz godine 1892.

(Izvor: HR-DAZD)

Picture 6 A semestral report from 1892

(Source: HR-DAZD)

Budući da je dr. Marcocchia proširio nastavno gradivo uvodeći, umjesto jednog, dva sata predavanja, što znači da je i rodilište obilazio dva puta dnevno, vrlo uspješno educirajući djevojke koje su dolazile u školu i iz najzabitijih sela. Novi protomedik dr. Niko Pinelli predlaže Dalmatinskom namjesništvu da se njegovi izvrsni rezultati u vođenju Škole dodatno honoriraju. Prijedlog je prihvaćen i Vladarskom odlukom početkom 1863. odobrava se dr. Marcocchiju na redovitu plaću još 100 fiorina godišnje.

Dr. Marcocchia izvješćuje da je od 1855. do 1867. godine školu uspješno završilo 155 učenica, od čega 112 na državni, a 43 na vlastiti trošak. Iz drugih pokrajina bilo je 36 polaznica škole. U školi, međutim, nije mogao pronaći službenih podataka koliko je učenica steklo zvanje diplomirane primalje od početka rada škole do 1855. godine. Međutim, *Glasnik Dalmatinski* br. 74 u jednom članku o Primaljskoj školi navodi da je od 1821. do 1863. prosječno na školi diplomiralo 12 učenica godišnje, što znači da je u tom vremenskom rasponu pokrajina dobila 504 školovane primalje. Sve su pitomice polagale semestralne ispite ili tzv. javna iskušenja i završni ispit, rigoroz. Tako je pokrajina Dalmacija u nešto više od četrdeset godina od jedne jedine babice koju je imala prije početka otvaranja Primaljske škole u Zadru, dobila veliki broj izučenih primalja koje su radile diljem cijele pokrajine. Golem napredak u manje od pola stoljeća! Od početka 1872. povećana je i plaća profesoru katedre na 900 fiorina godišnje. No ni to nije bila osobito visoka plaća jer su se primanja profesora Primaljske škole istom sada izjednačila s primanjima srednjoškolskih profesora!³⁷

Šezdesetih godina 19. stoljeća Dalmacija je dobila vlastiti sabor sa svojim izvršnim tijelom i Zemaljskim odborom. Primaljska škola pod autonomnu vlast dolazi 1865., no profesora škole i dalje, na prijedlog pokrajinskih vlasti, imenuju nadležne vlasti u Beču, a osoblje predlaže, izabire i imenuje Pokrajinska vlada.³⁸

Zdravstvena služba u dalmatinskim općinama bila je regulirana Zakonom o uređenju zdravstvene službe u općinama, što ga je Dalmatinski sabor donio početkom 1874. godine. Po tom zakonu svaka općina koja je imala više od 6000 stanovnika, morala je imati najmanje jednu, a prema potrebi i više primalja. Plaća općinskih primalja nije smjela biti niža od 60 fiorina godišnje. Dužnost općinske primalje bila je besplatno pomaganje siromašnim ženama pri rađanju i skrb za vrijeme babinja.³⁹

Godine 1873. Dalmacija broji 442.796 stanovnika i 183 školovane aktivne primalje, što znači da je jedna primalja dolazila na oko 2400 stanovnika.⁴⁰

Od 1874. godine ukida se tradicionalna zakletva koju su mlade primalje polagale nakon završnog ispita, a umjesto nje polaže se nova, koja glasi:

"Ti ćeš obećati, da ćeš umjetnošću svojom, koju si naučila ženam nosećim, ili rađajućim i rodiljam, kod kojih budeš pozvana u pomoć, bile bogate ili uboge, dobrovoljno pomagati i da ćeš pri tome sve dužnosti vjerno i duševno ispuniti, koje su primalji po zakonih, po naredbah i po posebnom postojećem napatku propisane.

Potpuno sam sve razumjela, što mi je sada bilo pročitano, a ja svečano obećajem da ću se toga držati" (Slika 7).

Novi napuci i pravila za rad primalja

C. k. Namjesništvo u Zadru povremeno je, u skladu s novim znanstvenim spoznajama, izdavalo napatke primaljama, poput onoga koji je tiskan 15. studenoga 1878., u kojem im se naređuje da za pranje ruku i dezinfekciju instrumenata i predmeta kojima se služe u radu moraju upotrebljavati otopinu karbolne kiseline koju je kao izvrsno antiseptičko sredstvo samo nekoliko godina ranije preporučio francuski kemičar F. J. Lemaire, a praktično upotrijebio znameniti engleski kirurg J. Lister, što (uz prije spomenutu obveznu vakcinaciju) dovoljno govori o brzini kojom su se napredne medicinske spoznaje presađivale izvana i primjenjivale u Dalmaciji.⁴¹

Naredbom Ministarstva unutarnjih poslova izdan je 4. lipnja 1881. Napatka za primalje s Dodatkom.

U Napatku se regulira statusno pitanje i djelatnost primalja koje obavljaju praksu u zemljama Austrije. U člancima Napatka određuju se njihove dužnosti u poslu i obveze prema stručnim i nadležnim organima. Napatka sadrži ukupno 21 članak. To je ujedno i kodeks primaljina sveukupnog ponašanja u sredini u kojoj djeluje i živi. U Dodatku, koji je opsežniji od Napatka, daju se u 10 članaka potanija objašnjenja pojedinih točaka Napatka. Sadržaj Dodatka podijeljen je u tri poglavlja:

a) pravila kojih se primalja mora držati kako bi izbjegla prijenos zaraznih bolesti, osobito puerperalne groznice,

b) o tome kada pozvati liječnika i

c) o vođenju dnevnika i tablicama rođenja.⁴²

Napatka s Dodatkom bjelodani je dokaz koliko je važna bila osjetljiva djelatnost primalje i koliko joj je pozornost pridavalo društvo. Sa sociološkog motrišta moglo bi se reći kako je ženi u ulozi primalje dano prikladno značenje, što je bio i stanoviti pomak u emancipaciji žene.

*Vi ćete obećati, da ćete umjetnostju svojom,
koju ste izučile, ženama nosećim, ili radja-
jućim i rodiljama, kod kojih budete pozva-
ne u pomoć, bile bogate ili uboge, dobro-
voljno pomagati, i da ćete pri tome sve
dužnosti vjerno i duševno izvršiti,
koje su primalji po zakonik, po nared-
bah i po posebnom obstarajem naput-
niku propisane*

*" Podpuno sam sve razumjela što mi
" je sada bilo pročitano, a ja svečano
" obećajem, da ću se toga i držati.*

U Zadru dne 24 Srpnja 1891

- + Baraković-e Franje*
- + Cumbeljić-e Marije*
- + Dežević-e Margarete*
- + Etović-e Katarine*
- + Obradović-e Milice*
- + Seibal Lucie*
- + Tajčič Marije*

*Anna Kneserich
Mariejevič Maria.
Mara Lucii*

Coram nos:

Ivanić *Bož. Zanella*

Slika 7. Pismena zakletva iz 1891. s potpisima diplomiranih primalja, te protomedika (dr. A. Ivanić) i profesora (dr. V. Zanella) (Izvor: HR-DAZD)

Picture 7 Written oath from 1891 with the signatures of graduate midwives and protomedics (Dr A. Ivanić) and professors (Dr V. Zanella) (Source: HR-DAZD)

Nove školske prostorije i dr. Vinko Zanella

Temeljem zaključka Dalmatinskoga sabora od 15. srpnja 1880.⁴³ dotrajala stara civilna bolnica zamjenjena je 1887. novom, pokrajinskom, kojoj je dodijeljena posebna zgrada za roditelje, nahoćad i

Primaljsku školu. Bio je to krupan događaj za Zadar i znatan korak naprijed, ne samo na zdravstvenom, nego i na socijalnom pa, ako hoćemo, i na demografskom planu. Rodilište je imalo 12 kreveta i zvalo se "maternica". Broj učenica i dalje se kretao od 9 do 12, a većina njih dobivala je stipendiju.

U to vrijeme, u ulozi vrsnog predavača i edukatora vidimo novoga profesora, Višanina, dr. Vinka Zanellu. Medicinu je studirao u Padovi, Grazu i Beču. Doktorirao je u Grazu, a budući da su liječnici u ono vrijeme dobivali diplomu za svaku granu medicine iz koje bi položili specijalistički ispit, dr. Zanella je ujedno bio "*doctor medicinae, chirurgiae, magister obstetriciae et magister in arti oculari*". Bio je vrlo cijenjen i omiljen kao liječnik i humanist, a nekoliko je godina obnašao i funkciju ravnatelja zadarske bolnice (1892.-1898.). Profesor na Primaljskoj školi bio je sve do svoje smrti 1902. i za to vrijeme odgojio je generacije babica koje su dosegnule zavidnu stručnu i etičku razinu. Rodilište je za njegova vremena moderno uređeno i vođeno na visokoj stručnoj i sanitarno-higijenskoj razini. Primalja rađaonice istodobno je dodijeljena i primaljskom učilištu. Ona je bila dužna nazočiti svakom porođaju i po napatku profesora praktično obučavati u primaljskim predmetima sve učenice. Dužnost joj je bila paziti na red i čistoću, kao i na održavanje i čuvanje instrumenata i pomagala kojima se služilo u primaljskom poslu i u nastavi. Kuzmanićev priručnik za primalje, koji je već u trenutku tiskanja bio zastario, zamijenio je Zanella modernije pisanim Lobmayerovim udžbenikom, a uveo je i obnavljanje i provjere znanja za primalje koje su već radile, kako bi stalno bile u dosluhu s modernim dostignućima porodništva.⁴⁴

Ravnatelj škole u to doba bio je dugogodišnji zadarski liječnik i pokrajinski zdravstveni izvjestitelj dr. Augustin Ivanić.

Broj diplomiranih primalja i raspoređenost plaća na kraju 19. i početku 20. stoljeća

Godine 1894. u pokrajini Dalmaciji bila je ukupno 251 primalja. Od toga 85 ih radi u javnim službama, a 166 djeluje privatno. Te je godine u Dalmaciji rođeno ukupno 22.181 živorođeno dijete i 192 mrtvorodne djece, no vrlo mali broj roditelja porodio se te godine u bolničkim rodilištima, svega njih 146. Ne postoje, međutim, podaci koliki je broj od ukupnih poroda obavljen uz asistenciju školovanih primalja.

Godine 1902., od 86 dalmatinskih općina, 17 ih nije imalo primalju, dok ih je 69 imalo jednu ili više primalja. Početkom dvadesetoga stoljeća, točnije 1905. godine, stanovništvo Dalmacije povećalo se na 593.784 stanovnika, a diplomiranih babica te je godine bilo 229, otprilike jedna na 2600 stanovnika. Taj se broj u to doba ustalio jer je broj novopridošlih pitomica primaljskog učilišta bio sukladan broju primalja koje bi, ili umrle, ili bi, zbog nekoga razloga napuštale profesiju. Od navedenih 229 primalja, 99 ih je radilo u općinskoj zdravstvenoj službi, 5 u rodilištima i

nahodištima, a ostalih 125 radilo je privatno ili je bilo nezaposleno. One, međutim, nisu bile ravnomjerno raspoređene po dalmatinskim općinama. Tako su, primjerice, u sinjskom kraju na 52.516 stanovnika dolazile svega 3 primalje (jedna na više od 17.500 stanovnika), a u supetarskom na 24.408 stanovnika bila je čak 31 primalja (jedna na svega 787 stanovnika). I pored velikog broja primalja, čak 30 općina u Dalmaciji nije imalo općinske primalje. Sve rađaonice u Dalmaciji bile su smještene uz pokrajinske bolnice (Zadar, Split, Šibenik, Dubrovnik) ali tek mali broj žena rađao je u bolnici. Podaci pokazuju da je npr. u 1891. godini samo 105 žena rodilo u dalmatinskim bolnicama, od toga ipak najviše u Zadru.³⁹ Stoga nije čudno što je postotak žena koje su rađale uz pomoć školovanih babica bio relativno malen i iznosio jedva 30%.¹⁵ Plaće primalja nisu bile ujednačene, ovisile su o ugovoru koje su diplomirane primalje sklapale s općinama u vezi s opsegom poslova, kao i o financijskim mogućnostima općina. Plaće su uglavnom bile sukladne broju porođaja koje bi obavile godišnje, pa je možda zanimljivo pripomenuti kako su primalje u malim mjestima Sutivanu i Splitskoj na Braču za svoj rad godišnje dobivale 36 kruna, dok je primjerice izučenim primaljama u Kninu i Vrlici plaća iznosila čak 480, odnosno 432 kruna godišnje. Jedino su primalje zaposlene u pokrajinskim bolnicama imale veću plaću. Tako je primalja u zadarskoj bolnici dobivala 720 kruna godišnje, a primalje u šibenskoj pokrajinskoj bolnici i u šibenskoj bolnici za duševne bolesti, 600 kruna godišnje.³⁹

Dr. Nikola Lalich i dr. Ante Stermich

Dr. Zanellu nakratko je zamijenio liječnik asistent Filip Colombani, a zatim je kao stalni profesor primljen dr. Nikola barun Lalich, vrstan kirurg šibenske bolnice. Kao profesor primaljstva na zadarskoj Primaljskoj školi radio je od 1903. do 1910. godine. U zadarskom razdoblju svoga rada ostvario se i kao zdravstveni publicist tiskajući, poglavito u zadarskoj *Smotri Dalmatinskoj*, zdravstveno-prosvjetne članke.⁴⁵ Prvi u nizu tih zdravstveno-edukativnih napisa odnosio se upravo na važnost babice i njezina rada. Napisan je kao uvodni govor učenicama babičkog učilišta u Zadru. To je instruktivan članak koji s jedne strane govori o pogubnim posljedicama praznovjerja i nadriprimaljske prakse, poglavito u dalmatinskim selima, a s druge, o potrebnim sposobnostima, požrtvovnosti, odricanjima i etičkoj dimenziji kojoj mora udovoljavati mlada žena koja se odlučila za primaljski poziv.²⁰ U tom opsežnom članku djelomice je oslikana i tadašnja nimalo vesela socijalna zbilja u nas, a ne može mu se zaniijekati ni stanovita književna vrijednost. U tekstu, između ostaloga, piše:

"... Valjana i vješta primalja može mnogo koristiti, te više obitelji od nesreće sačuvati, i tako sebi steći puno zasluga za čovječanstvo, te ljubav i poštovanje svojih sugrađana. Vješta primalja, gdje nema ili nije moguće imati liječnika, može višekrat spasiti život materi i djetetu, koje još nije rođeno! Ona može slabo i nedoneseno dijete s duševnom i pametnom njegom pretvoriti u čovjeka! Ona može sačuvati noseću ženu, roditelju, babinjaču i novorođenče od nebrojenih neprilika! Ona, kao žena, razumije bolje od liječnika neke malenkosti, koje se više puta sreću u braku. Ona poznaje bolje od liječnika ženinu dužnost kao majka, kao domaćica. Kao drugarica muža i kao odgojiteljica svoje djece. Valjana primalja je jedna od najsretnijih žena na svijetu, jer ona može mnoge suze utrti. Valjana babica, kad stupa u kuću, gdje je trebaju, iščekuje se sa nestrpljenjem, prima se sa oduševljenjem i poštovanjem i opravla se iz kuće blagosivljanjem. Na polju osjećaja, nijedno drugo zvanje ne daje uzvišenijeg uživanja, ponosnije pobjede i dubljeg zadovoljstva od racionalnog primaljstva ..."

"...5. Čestita primalja mora biti pobožna, poštena i zdušna, blaga srca i strpljiva, uljudna i milosrdna, čudoredna i trijezna, čedna i šutljiva (neka umije mučati); prama liječniku poslušna i smjerna; napram siromahu i bogatašu jednaka; napokon mora uvijek biti čista, češće se kupati, a osobito da su joj ruke, haljine i primaljsko oruđe vazda čiste".

"... Ženska koja misli učiti primaljstvo, valja da sebi stavi ova pitanja:

a) Ljubiš li ljudsku prirodu tako, da se ne bojiš od smrada lešina, od izjave bola i ne gadiš se od rana, čireva svake vrsti i gada?

b) Nije ti teško da nikada nemaš ni časa sigurne slobode; ne groziš se od neblagodarnosti ljudske; ne gadiš se na bezobrazluk nezalica; ne bojiš se od pomisli, da odgovornost za tuđe bolove naprtiš na svoja leđa?

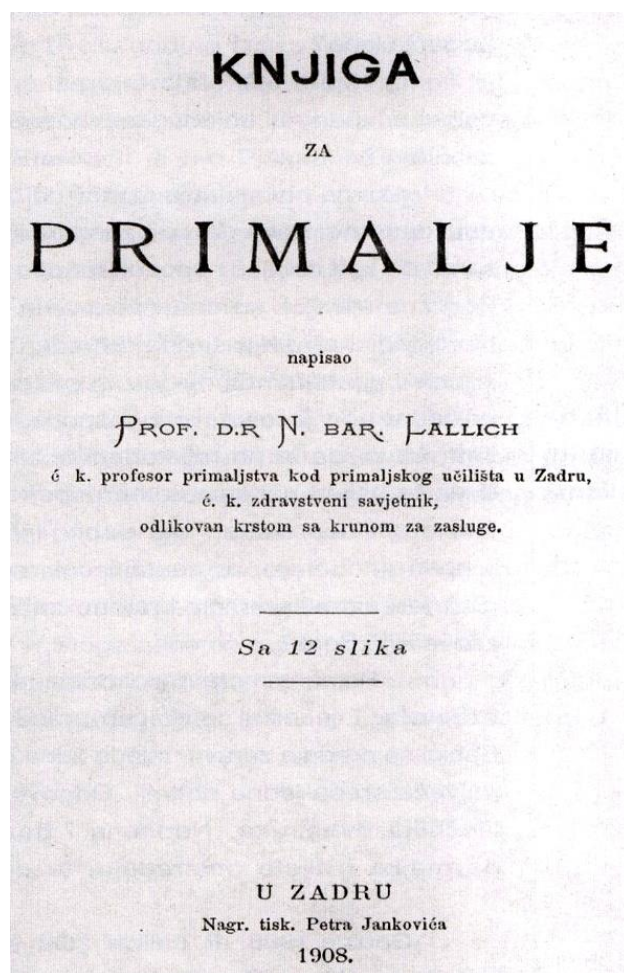
c) Nije ti teško, što te zovu samo onda, kad te trebaju, i što te usljed odvratnosti koju tvoje zvanje pobuđuje kod većine, odmah zatim zaborave?

Ako na prvo pitanje možeš da odgovoriš pouzdano "da", a na ostalo pouzdano "ne", onda dobro priberi tvoju odvažnost i uči primaljstvo. Pamti samo da kad dobiješ napokon mnogo željeni diplom i misliš da si postigla Bog zna što, tek se onda pojavljuju visoke i opasne hridi, koje prijete tvojoj lađici sa sviju strana. Možda ćeš dobiti odmah tvoj kruh, ali tvrd i gorak na selu! Ondje su supruga načelnika i supruge općinskih prisjednika i vijećnika tvoje gospodarice i tiranke. Ondje najprostiji težak ima pravo, da te po najstudenijoj zimnoj noći dignu iz toplog kreveta; ili da te usljed najveće ljetne pripeke goni preko pustoga polja. Ondje tvoj dugi, neprekidan rad danju i važna iznena-

đenja noću počimlju s prvim januarom, a prestaju uoči nove godine! Pa kad si svršetkom godine sastavila kraj s krajem, zatvorila svoje račune bez dugova ... zahvali još Bogu!...

"... Primalja mora napokon pamtiti, da joj je povjeren život matere i djeteta. Liječniku se obično predaje bolesno čeljade, da ga pokrpi. Babici se predaje zdrava, mlada žena i zdravo novorođenče, koje je uvijek najveća sreća jedne obitelji. Odgovornost babice je dakle prema onoj liječnika dvostruka. Neučena i bezdušna primalja može kriva biti da majka i dijete postradaju, te od puta upropastiti jednu obitelj!"

Godine 1908. izdao je Lallich i nov priručnik "Knjiga za primalje" koji je od strane Zemaljskog odbora bio preporučan svim općinama i primaljama. Bila je to već treća knjiga iz primaljstva pisana od domaćih autora na hrvatskom jeziku (Slika 8).

Slika 8. Naslovnica udžbenika za primalje prof. dr. Nikole Lalića, 1908.

(Izvor: Znanstvena knjižnica Zadar)

Picture 8 Cover of the textbook for midwives by prof. Dr Nikola Lalic, 1908

(Source: Scientific Library Zadar)

U vrijeme kad je dr. Lallich preuzeo katedru, ravnateljem škole postao je dr. Jakov Gjivanović, zemaljski zdravstveni izvjestitelj i pisac dragocjene knjige *Zdravstveni izvještaj pokrajine Dalmacije za g. 1903.-1905.*

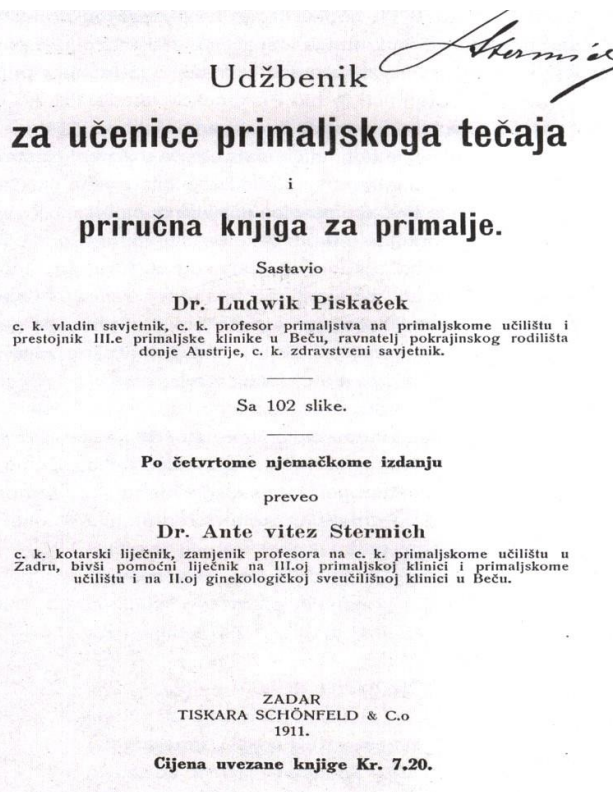
Dr. Lallich naslijedio je na katedri dr. Ante vitez Stermich, bečki student i specijalist ginekologije i porodiljstva. U Zadru je 1911. publicirao knjigu bečkog profesora ginekologije i porodništva dr. Ludwiga Piskačeka, nakon što ju je preveo na hrvatski: *Udžbenik za učenice primaljskog tečaja i priručna knjiga za primalje* (Slika 9). Stermich je bio Piskačekov učenik i radio je kao pomoćni liječnik na III. primaljskoj klinici i primaljskom učilištu u Beču. Terminologiju i jezik u udžbeniku obradili su i dotjerali dr. Božo Peričić i filolog Marcel Kušar. Bio je to već treći udžbenik za primalje publiciran u Zadru! Inovacije su uvedene i u nastavi, koja je s dva sata dnevno produljena na tri, a poduka je bila znatno olakšana i učinkovitija, budući da je sve više novopridošlih učenica bilo pismeno. Školu je tih godina pohađalo u prosjeku 8 do 15 primalja, od kojih bi za njih desetak bila osigurana potpora Zemaljskog odbora. Dr. Stermicha, koji je često bolovao, zamjenjivao je tadašnji ravnatelj zadarske bolnice dr. Ivo Marčelić, dok je ravnateljem Škole bio dr. Dragutin Vipauc, onodobni nadzornik zdravlja i član Zemaljskog zdravstvenog vijeća.

Točni podaci o broju školovanih primalja od početka rada učilišta nisu sačuvani, osim za razdoblje od 1891./92. do 1904./05. godine. U tom vremenskom rasponu diplomirale su 154 babice, što znači u prosjeku godišnje 11 pitomica.⁴⁶ Stoga nećemo puno pogriješiti kažući li da je u prvih 97 godina neprekidna rada, sve do njezina privremenog zatvaranja 1918. godine, na Primaljskoj školi u Zadru zvanje diplomiranih primalja steklo oko 1100 do 1200 polaznica.⁴⁷

Zatvaranje škole 1918. godine

Nakon talijanske okupacije Zadra koncem Prvog svjetskog rata 1918., Primaljska škola je zatvorena. Time je kontinuitet rada ove značajne zdravstveno-prosvjetne ustanove, nakon gotovo stoljetnog djelovanja, naprasno prekinut. Poslije prekranja granica Rapalskim ugovorom 1920., Zadar je odcijepljen od matice zemlje i nasilno pripojen Italiji, postajući tako talijanskom enklavom. Talijani su, dakako, imali dovoljan broj izučeni primalja i primaljskih škola u Italiji, da bi ostavili još i primaljsko učilište u Zadru i tako mu održali tradiciju.⁴⁸

Nastupio je neveseli tridesetgodišnji *intermezzo*. Primaljska škola ponovno je otvorena poslije Drugog svjetskog rata, godine 1948., nakon što je Zadar vraćen matici zemlji.⁴⁹ Njezin prvi ravnatelj bio je istaknuti zadarski ginekolog dr. Radoslav Akerman.⁵⁰

Slika 9. Naslovnica udžbenika prof. Ludwika Piskačeka (na hrvatski preveo Ante Stermić) (Izvor: Znanstvena knjižnica Zadar)

Picture 9 Cover of the textbook by prof. Ludwik Piskaček (translated into Croatian by Ante Stermić) (Source: Scientific Library Zadar)

Zaključak

Jedan od svijetlih datuma u zdravstvu Zadra je i osnivanje (1820.) i otvaranje primaljske škole 1821. godine. Prije otvaranja primaljskog učilišta u Zadru, u cijeloj pokrajini Dalmaciji radila je samo jedna školovana primalja. Iznimno visok mortalitet roditelja i novorođenčadi koji je vladao u to vrijeme, znatno se mogao ublažiti zdravstvenom zaštitom materinstva, tj. stručno vođenim porodima, nadzorom žena u babinjama, te skrbi novorođenčadi i dojenčadi, što sve pripada u djelokrug izučeni primalja. Dr. Andrija Mosetig, tadašnji protomedik Dalmacije, uvidio je nužnost otvaranja škole za edukaciju primalja i prvi pokrenuo to pitanje kod vlasti u Beču. Od godine 1821., kada je Primaljska škola počela s radom, broj školovanih primalja u pokrajini rastao je iz godine u godinu. Već 1836., samo u Zadru i bližoj okolici rade 34 školovane babice; do 1863. Dalmacija ima ukupno 504 izučene primalje; 1873. u Dalmaciji postoje 183 školovane primalje, a 1894. je ukupno 251 diplomirana primalja. Škola je, prema slobodnoj procjeni, u prvom, neprekidnom razdoblju svoga djelovanja, do 1918.,

stručno osposobila oko 1100 do 1200 primalja. Profesori teoretskog i praktičnog primaljstva i protomedici Dalmacije, kao ravnatelji i supervizori škole, pridonijeli su u poduci i odgoju generacija babica koje su kao izrazito deficitaran zdravstveni kadar polagano, iz godine u godinu, istiskivale iz prakse nestručne i praznovjerne nadriprimalje zauzimajući njihova mjesta.

Dolaskom talijanske vlasti 1918. Primaljska je škola u Zadru zatvorena za iduća tri desetljeća, da bi ponovno bila otvorena 1948. godine.

Napomena:

Ovaj rad je prvi put objavljen godine 1996. godine - kao uvodni članak u Monografiji „175 godina od početka rada Primaljske škole u Zadru“ (izdavač: Medicinska škola Ante Kuzmanića u Zadru, Zadar, 1996., urednik Mirko Jamnicki Dojmi; str. 9-39). Rad je potom, uz izmjene i dopune, objavljen u riječkom časopisu za povijest zdravstvene kulture AMHA (Acta medico-historica Adriatica), 2006;4(1):129-152. U spomen na 200. obljetnicu utemeljenja i otvaranja Primaljske škole u Zadru, uredništvo Medice Jadertine odlučilo je ponovno objaviti rad. Uz male strukturno-lingvističke promjene, rad je za ovu prigodu potkrijepljen dodatnim literaturnim referencama te ponešto izmijenjen i dopunjen.

Literatura

1. Pintar I. Porodništvo. Medicinska enciklopedija. Zagreb: JLZ, 1963;8:122.
2. Pintar I. op. cit.;124.
3. Grmek MD. Uvod u medicinu. Beograd; Zagreb: Medicinska knjiga, 1971;15.
4. Bunjevac H, Dugački V, Fatović-Ferenčić S. 120 godina škole za primalje u Zagrebu. Zagreb: Gandalf d. o. o., 1997;16.
5. Bunjevac H, Dugački V, Fatović-Ferenčić S. op. cit.;20.
6. Pintar I. op. cit.;126.
7. Pintar I. op. cit.;126.
8. Grmek MD. Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru. Liječ vjesn 1950;4-5:83.
9. Bunjevac H, Dugački V, Fatović-Ferenčić S. op. cit.;5, 35-6.
10. Grmek MD. Prvijenac hrvatske medicinske književnosti. Zagorski kalendar 1958. Zagreb: Društvo hrvatskih Zagoraca, 1957;169-182.
11. Grmek MD. Lalangue, Ivan Krstitelj. Medicinska enciklopedija, Zagreb: JLZ, 1962;6:311.
12. Gostl I. Rječnik ljekovitih bilja u djelu Ivana Krstitelja Lalanguea. Dragulji hrvatske leksikografije, II. U: Hrvatsko slovo (9. svibanj 1997.);16, 17.
13. Zanella S. Oko zadarske Babičke škole. U: Škarica M, ur. Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;32.
14. Novak G. Prošlost Dalmacije, I dio. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944;315-320.
15. Gjivanović J. Zdravstveni izvještaj Dalmacije za godine 1903, 1904 i 1905. Zadar, 1908;12, 67, 68, 98, 99, 100.
16. Škarica M. Slovenec Andrija Mosestig in Babiška šola v Zadru, Zdrav vestn 1958;12:462-3.
17. Mozetič (Mosestig, Mosestig) Andrej (Andreas, Andrija). Primorski biografski leksikon. Gorica (It), 1944,XX;738.
18. Škarica M. op. cit.;462-3.
19. Glesinger L. Liječnici i čudotvorci. Iz starih medicinskih kronika. Zagreb: Zora,
20. 1955;212-213.
21. Lalić N. O važnosti primalje. Smotra Dalmatinska 1903, br. 70 i 71.
22. Škarica M. Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled. U: Škarica M (ur). Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;11.
23. Grmek M. Medicinsko kirurška škola u Zadru 1806-1811. Rad J.A., Zagreb, 1961;323:16.
24. Škarica M. Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled. U: Škarica M (ur). Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;13.
25. Škarica M. op. cit.;14.
26. Škarica M. op. cit.;15.
27. Škarica M. op. cit.;15-18.
28. Škarica M. op. cit.;18.
29. Škarica M. op. cit.;20.
30. Akerman R. Pismeni ispit Ante Kuzmanića na natječaju za mjesto profesora Primaljske škole u Zadru god. 1832. U: Škarica M, ur. Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;63.
31. Dugački V. Uloga Ante Kuzmanića u stvaranju hrvatskog medicinskog nazivlja. U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa „150. obljetnica „Zore dalmatinske“. Zadar: Matica hrvatska – Ogranak Zadar, 1995;243.
32. Jamnicki Dojmi M. Zdravstveno-prosvjetiteljska misija Ante Kuzmanića na stranicama Zore Dalmatinske. U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa „150. obljetnica "Zore Dalmatinske". Zadar: Matica hrvatska – Ogranak Zadar, 1995; 217-41.
33. Škarica M. Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled. U: Škarica M, ur. Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;20-21.
34. Kuzmanić A. Šestdeset učenjah iz primaljstva za primalje. Zadar: Špiro Artale, 1875.
35. Dugački V. Uloga Ante Kuzmanića u stvaranju hrvatskog medicinskog nazivlja. U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa „150. obljetnice "Zore Dalmatinske"“. Zadar: Matica hrvatska – Ogranak Zadar, 1995;243-247.
36. Objavitelj Dalmatinski 1902;64:3
37. Škarica M. Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled. U: Škarica M, ur. Spomenica prigodom

- stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;22.
38. Škarica M. op. cit.;24-5.
39. Škarica M. op. cit.;24.
40. Perić I. Organizacija zdravstvene službe i zdravstvene prilike u Dalmaciji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. U: Rasprave i građa za povijest znanosti. Zagreb, 1992;7:194-7.
41. Škarica M. Zadarski liječnici. Radovi Instituta JAZU u Zadru. Zagreb, 1955;2:157.
42. HR-DAZD, Štampe, sv. 29, br. 50, 1878.
43. HR-DAZD, Štampe, sv. 29, br. 94, 1881.
44. Stota obljetnica pokrajinske bolnice u Zadru 1887-1987. Zadar: Medicinski centar Zadar, 1987;8.
45. Škarica M. Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled. U: Škarica M, ur. Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;26.
46. Sirovica S. Šibenski liječnici dr Božo Peričić i dr Nikola Lalić. Šibenik: Zbor liječnika Hrvatske - Osnovna organizacija Šibenik, 1989;107-109.
47. HR-DAZD, Miscellanea, sv. 125, pozicija br. 1-14.
48. Škarica M. Primaljska škola u Zadru. Historijski pregled. Spomenica prigodom stogodišnjice Babičke škole u Zadru. Zadar: Babička škola Zadar, 1951;29.
49. Škarica M. op. cit.;28
50. Jamnicki Dojmi M. Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920. U: Jamnicki Dojmi M, ur. 175 godina od početka rada primaljske škole u Zadru. Zadar: Medicinska škola Ante Kuzmanića Zadar, 1996;9.
51. Franičević J. Škola od 1948. do 1977. godine. U: Jamnicki Dojmi M, ur. 175 godina od početka rada Primaljske škole u Zadru. Zadar: Medicinska škola Ante Kuzmanića Zadar, 1996;44.

